

PROBLÉMY S „EKUMENICKÝMI“ SNĚMY

Jiří Hanuš

THE PROBLEMS WITH "ECUMENICAL COUNCILS" The article by Jiří Hanuš presents the current Catholic Church history discussion on the so-called ecumenical councils, especially the approach of the Frankfurt Jesuit Klaus Schatz. Klaus Schatz deals with the classification of the councils (imperial ancient councils, medieval councils of western Christianity, modern councils of the Catholic denominational tradition), and also with underlying issues, e. g. the issues of the authority of the councils and their function. The current Catholic discussion also requires the consideration of the „ecumenical character“ of the first millennium councils and the possibilities leading to the respect for council conclusions in the broader ecumenical community. Jiří Hanuš also tries to identify new research areas waiting for Church historians in Bohemia and Moravia.

Nemůže být pochyb o tom, že ekumenické hnutí klade značné nároky na ty, kdo se zabývají dějinami křesťanstva. Historikové musí „psát dějiny stále znova“ nejen kvůli samotné podstatě své práce, ale jsou navíc pod tlakem „urychlovačů“, v tomto případě ekumenických podnětů.

Pozornost si zaslouží především ty události či jevy, které se zdají být konstantami a jsou na první pohled „vytěženy“. Platí to především o tzv. ekumenických koncilech, přičemž při zvažování nových cest k nim nemůže jít pouze o staré pojetí s přihlédnutím k dalším pramenům. Jde o nové pojetí, metodu, přístup.¹ Výročí I. vatikánského koncilu (1869–1870) nám umožňuje připomínat nejen tento „první skutečně světový sněm“ (K. Schatz),² ale také probírat otázky principiální. K nim patří zejména tyto:

1. *Hledání kritérií koncilní „ekumenicity“*

Otázka, které koncily vůbec jsou „ekumenické“, patří k těm nejobtížnějším. Jasně rozlišení ekumenických (tzn. „všeobecných“) a regionálních (týkajících se dílčích církví) sněmů se vytvářelo pozvolna. Existuje řada synod, u nichž byl ekumenický nárok dlouho sporný a částečně zůstal sporný dodnes, zatímco jiné, které svým nárokem a reálnými okolnostmi byly jednoznačně neekumenické, byly na úrovni celé církve dodatečně akceptovány. Klasickým příkladem je koncil, jehož vyznání víry dnes patří k závazným naukovým dokumentům velkých křesťanských církví: I. konstantinopolský z roku 381. Příklady koncilů z prvního tisíciletí s ekumenickým

nárokem a také s počtem účastníků, který se mohl měřit s uznanými synodami, které však přesto byly katolickou a pravoslavnou církví zamítnuty, jsou koncily konané v Seleukii / Rimini z roku 359/60, II. koncil v Efesu z roku 449 („loupežná synoda“) a „ikonoklastický“ koncil v Hierji z r. 754. Ještě komplikovaněji se jeví problémy tří „ekumenických“ konstantinopolských synod z 9. stol. a konečně západních koncilů konaných v napětí mezi koncilem a papežem, a to od koncilu v Pise (z roku 1409) až k II. koncilu v Pise a k V. lateránskému koncilu (1512–1517).

V římskokatolické církvi se obvykle vychází z 21 ekumenických sněmů – od I. nikajského (r. 325) až k II. Vatikánu (1962–1965). To je počet, který se prosadil mezi teology a církevními historiky v průběhu 19. století. Systematické výčty tohoto druhu existují však již od 16. století; pro vytvoření pevného kánonu sehrál významnou roli seznam Roberta Bellarina z roku 1586. (Jeho seznam ještě úplně neodpovídá „modernímu“ výčtu – neboť do roku 1586 obsahuje jen 18, nikoli 19 ekumenických koncilů.) Bellarinův seznam se však díky prosazení římsko-papežských idejí v 19. století v zásadě ujal.

Dnešní církevně-právní kritéria, jako je svolání, vedení a potvrzení koncilu papežem a právo účasti pro všechny biskupy, nebyly vždy naplněny. O svolávání koncilu papežem nebo o jeho vedení nemůže být u koncilů prvního tisíciletí ani řeči. Nárok na „potvrzení“ byl sice Římem od 5. stol. jasně vznesen, avšak nebyl uznán na Východě. Pokud se uznává podstatné právo spoluúčasti papežských legátů, má většinou jiný význam (Řím zastupuje *communio* Západu). Konečně existuje koncil, který byl svolán přes papežův odpor a přiměl ho k ústupnosti (II. konstantinopolský z r. 553).

Ani představa koncilu jako shromáždění celého biskupského kolegia, na které jsou pozváni všichni biskupové, kteří mají společenství s Římem, není přenosná na celé dějiny. Neboť většina episkopátu, která by byla s Římem v jednotě, nebyla nikdy fakticky přítomna na žádném koncilu před I. Vatikánem. „Reálně ekumenické“ koncily umožnily teprve moderní

¹ V tomto článku jde pouze o (neoriginální) připomenutí současné katolické diskuse nad „ekumenickými“ sněmy. Z nejnovější literatury jsou metodologicky i faktograficky nejpodněnější studie Klause Schatze (např. zásadní práce s názvem *Allgemeine Konzilien – Brennpunkte der Kirchengeschichte*, Schöningh 1997), kterou také chceme tímto textem připomenout a doporučit. Pozornost si však zaslouží i díla H.J. Siebena o koncilní ideji (např. *Die katholische Konzils-idee von der Reformation bis zur Aufklärung*, Paderborn 1988; *Die katholische Konzils-idee im 19. und 20. Jahrhundert*, Paderborn 1993), dále studie W. de Vriese a M. Wojtowycsche.

² Druhému vatikánskému koncilu je věnováno první číslo ročníku 2000 časopisu *Teologický sborník* (K. Schatz, V. Conzemius, A. Berlis etc.), CDK, Brno 2000.

dopravní prostředky. Předtím znamenala účast na koncilu měsíce a někdy i léta dlouhého odloučení od domácí církve. Možnost diskuse bez nucení k rychlému rozhodování a bez politického a časového tlaku byla privilegiem až II. Vatikánu. Ekumenické koncily prvního tisíciletí byly koneckonců koncily Východu, kterých se účastnilo jen velmi málo západních zástupců – většinou jen legáti římského biskupa. Kromě hlavních účastníků, kterými byli diecézní biskupové, se vyskytovaly i další skupiny, počínaje opaty a představenými řádů přes zástupce knížat až po univerzity, vůči nimž byli biskupové na mnohých koncilech v beznadějně menšině. Ale často nebyli pozváni ani všichni diecézní biskupové. Do Efesu (r. 431) např. císař pozval jen metropolitů z Východu, kteří za tím účelem směli zvolit ve své provincii několik sufragánů, ze Západu pozval jen zástupce Říma a Kartága. Od 7. do 9. stol. převládala na Východě i v Římě představa, že koncil je ekumenický tehdy, jsou-li na něm přítomni zástupci všech pěti patriarchátů.

2. *Strukturní rozdělení koncilů*

Pojem „ekumenický koncil“ v sobě neskrývá žádnou univokální realitu, nýbrž realitu, která vždy byla velmi rozmanitá. Vyjádřeno poněkud zjednodušeně, následují po sobě tři strukturně rozdílné typy koncilů, v nichž se odráží především různý poměr církve ke „světu“:

1. *Císařské říšské koncily* starověku. To je prvních sedm, popř. osm ekumenických koncilů do 8. nebo 9. století. Ty jsou ještě pořádány společně Východem i Západem a jsou (až do Nikaje II z r. 787) společně uznány katolickou i pravoslavnou církví. Jejich charakteristickým znakem je fakt, že patří do rámce jedné ekumeny (světa), která krouží kolem Konstantinopole jako kolem svého středu, a jsou ve znamení východního císařství. Konají se výhradně na Východě, a sice v Konstantinopoli, nebo v jejím okolí (Chalkedon, Nikaja, Efes). Fakticky jsou na nich zastoupeni jen biskupové Východu. Jsou to koncily „říšské církve“. Císaři na nich uplatňují v jednotlivých případech proměnlivou, ale vcelku dominantní funkci; z moci císařské autority jsou přinejmenším svolávány a technicky a finančně zabezpečovány; jejich závěry získávají všeobecné uznání v církvi a nabývají platnosti říšskými zákony. Všechny ekumenické synody prvního tisíciletí si uchovávají značně samostatnou pozici vůči Římu i vůči jeho radám. Od 5. století se stávají místem, kde se především střetávají zájmy pentarchie, pěti hlavních biskupských stolců – Říma, Konstantinopole, Alexandrie, Antiochie a Jeruzaléma, které jsou později nazývány patriarcháty.

2. *Středověké koncily západního křesťanství*. Jde tu o nový typ koncilu: setkáváme se s ním postupně ve dvou různých formách. První jsou *papežské*

koncily vrcholného středověku. Tento typ se vytváří v „generálních synodách“ 12. století a zřetelně se projevuje na IV. lateránském koncilu (r. 1215), aby dosáhl svého vrcholu v Lyonu II (r. 1274) a ve Vienne (r. 1311–12) zakusil svou první krizi. Charakteristické je kromě vůdčí role papeže jejich složení ze všech křesťanských stavů a řešení i politických otázek. Po krizi avignonského papežství a po velkém papežském schizmatu pak následují *konciliaristické* koncily, nazývané také „reformními“, počínaje Pisou přes Kostnici až po Basilej. Jsou ještě ve větší míře než papežské synody vrcholného středověku „generálním shromážděním křesťanstva“. Jejich strukturální zvláštnost spočívá v tom, že složením a pojetím své identity přebírají od dřívějších koncilů charakter reprezentace celé církve a ještě ho vyostřují, pouze s tím rozdílem, že již nechápuou sebe samy jako papežovo poradní grémium, ani jako shromáždění místních církví, nýbrž jako nejvyšší instanci korporativně pojaté univerzální církve. Zvláštní případ, i co se týče struktury, představuje papežský unionistický koncil ve Florencii, který se nehodí do žádné z těchto kategorií.

3. *Koncily novověké katolické konfesijní církve* (Trident, Vatikán I, Vatikán II): nejsou po věroučném schizmatu 16. století již shromážděními Západu nebo křesťanského světa, nýbrž pouze shromážděním katolické církve. Jsou určením místa katolické církve ve světě, který se zčásti již od autority této církve odloučil (Trident), popř. který se dále sekularizuje (Vatikán I a II), který již není uvnitř jednoty křesťanské říše nebo uvnitř středověkého křesťanstva. V jejich složení opět dominují biskupové; vedle nich mají své místo a hlas pouze zástupci významnějších kněžských řádů. Ani Vatikán II zde netvoří žádný zásadně odlišný typ; vytvořil v rámci tohoto novověkého typu pouze nové pozoruhodné akcenty. Rozvíjí velmi opatrně nové náznaky přítomnosti „světa“ na koncilu: jak formou povolení informovat o koncilním dění, tak přítomností pozorovatelů z jiných křesťanských církví. Vzájemný poměr mezi koncilem a papežem, tematizovaný od doby koncilů v Kostnici a v Basileji, vytváří i po Tridentu až do II. Vatikánu pozadí mnohých konfliktů a táhne se dějinami koncilů jako nevyřešený problém.

3. *Problém s počátky instituce koncilů*

Od konce 2. století se k synodám poprvé shromažďují sousední biskupové, popř. biskupové určitých regionů na Východě. Byly to *regionální synody* třetího století. Zde se začíná formovat instituce koncilů. Vznikly tehdy, až se vynořily otázky komplexnějšího charakteru, které se již nedaly jednoznačně vysvětlit odvoláním na apoštolskou tradici, popř. otázky, jejichž

řešení nebylo v moci jednotlivých biskupů. Před těmito biskupskými shromážděními je ovšem možno při řešení sporných otázek předpokládat četné neformální vzájemné návštěvy biskupů, popř. výměny dopisů. První spolehlivě doloženou příčinou koncilu – konaného snad z iniciativy římského biskupa Viktora – byl v roce 195 spor o slavení Velikonoc. Tento sněm pak vedl ke koncilům v Římě, Galii, v Asii, v Pontu a Palestině. K takovým otázkám komplexnějšího charakteru patřila kromě uvedeného problému zřejmě otázka platnosti křtu u členů heretických skupin, kteří později konvertovali k většinové církvi („spor o křest kacifů“ kolem r. 255–256): nebo problémy po pronásledování za císaře Decia v letech 250–51 či řešení obecné otázky pokání po těžkém provinění. Často byli přítomni jako poradci, navrhovatelé a žalobci i presbyteri nebo diakoni. Přinejmenším o severoafrických koncilech v Kartágu je známo, že na nich byli přítomni i laici, alespoň jako diváci. Hlasovací právo měli ovšem jen biskupové. Synody tohoto typu jsou doloženy v Itálii, v severní Africe (v hlavním městě Kartágu), v Egyptě, v Sýrii-Palestině, v Asii (v Efesu) a v Pontu. V severní Africe se od poloviny 3. století staly synody konané v Kartágu každoroční záležitostí. Závěry synod byly sdělovány i jiným významným církvím. Obecně se očekávalo, že svůj souhlas vyjádří písemně, zvláště když se jednalo o odsouzení heretiků, kteří měli své příznivce i jinde, nebo jestliže se řešily otázky, o kterých se obecně diskutovalo. Právě ve věro- učných otázkách mají tyto synody zcela jasné vědomí o tom, že hovoří za celou církev. Vystupují se samozřejmou jistotou, že stojí v duchu správné apoštolské tradice a že hovoří silou Ducha svatého. Když se obrací na ostatní církve, pak nikoli ve smyslu prosby o potvrzení.

Je zapotřebí dodat, že institut synody byl nanejvýš důležitý jako protiváha vůči autokratické moci jednotlivých biskupů. Korektiv byl důležitý po ustanovení tzv. „monarchického episkopátu“ ve druhém století, neboť vyšší instance, na kterou by bylo možno se obrátit v nesnázích, ještě neexistovala. I presbyteri, diakoni a laici se mohli odvolávat k synodě, pokud měli proti svému biskupovi stížnosti. Biskupové mohli být na synodě voláni k odpovědnosti a v krajním případě mohli být dokonce sesazeni.

4. *Autorita raných koncilů*

Pro zjištění pravé tradice nabývají zvláštní důležitosti „apoštolské“ církve ve městech, v nichž žili apoštolové nebo se v nich nacházel jejich hrob (Antiochie, Efes, Tesalonika, Korint a především Řím). V těchto církvích – takové je přesvědčení – panuje dobrý duch počátků; ony jsou méně než jiné církve v nebezpečí, že propadnou novotám. Mimo tento aspekt verti-

kální kontinuity s minulostí existuje ale také aspekt *horizontální – communio* nebo *koinónia*, vzájemné společenství jednotlivých církví. Jednotlivá církev je pak na správné cestě víry a života, pokud nestojí osamoceně, nýbrž ve shodě se všemi církvemi na celém světě a ve společenství s nimi. Právě tato „shoda všech církví“ se od konce 2. století hledá prostřednictvím biskupských synod. V nich se spojuje vertikální prvek apoštolské tradice s horizontálním aspektem communia. Důležité je nakonec to, že se zde vytváří vědomí autority, která hovoří na jedné straně za celou církev, na druhé straně také z toho důvodu hledá kontakty s ostatními církvemi. Tak vzniká vnitřní dynamika vedoucí ke koncilu „ekumenickému“.

Není ovšem možné zapomenout na to, že koncilní instituce posloužila zájmu jednoty říše. Prvním předstupněm v tomto vývoji byl koncil v Arles (r. 314), sněm západní církve, konaný ve chvíli, kdy se Konstantin stal vládcem Západu. Ani zde a většinou ani později se však císařství do vnitrocírkevních problémů nevměšovalo, nýbrž bylo do nich zataženo násilím. Koncil v Arles a role císaře při jeho uskutečnění nyní tvoří důležitou předehru pro následující ekumenické „říšské synody“. Současně je Arles první koncil, ke kterému biskupové cestují říšskou poštou, což potom bude platit o všech budoucích synodách starověku.

Takové nadregionální, ale ještě ne ekumenické synody však měly zůstat vzácnou výjimkou. Běžná forma konciliárního života se odehrávala na nižší rovině, především v církevních provinciích. Ty se staly běžným principem církevního členění; jejich vytváření začíná ve třetím století a je ukončeno ve století pátém. Jejich hlavním orgánem byla *provinciální synoda*, shromáždění biskupů církevní provincie. Provinciální synody ve 4. a 5. století jsou dědici regionálních synod 3. století. Podle pátého kánonu nikajského koncilu (r. 325) se měla provinciální synoda konat dvakrát ročně. To však bylo jen vzácně dosaženým ideálem; roční shromáždění však nebylo takovou vzácností. Tyto provinciální koncily zasedaly pod předsednictvím metropolitů, biskupa hlavního města provincie (který se tehdy ještě nenazýval arcibiskupem). Byly normální formou toho, co se dnes nazývá biskupskou „kolegialitou“.

5. *Funkce synod*

Těmto provinciálním synodám příslušely ve 4. a 5. století především tyto funkce:

– *Rozhodování ve věcech víry proti herezím*. Pro tato rozhodování (včetně nároku na neomylnost) jsou v té době provinciální sněmy ještě běžným grémiem. Jen vzácně, prakticky jen tehdy, když hlavní stolce (Řím, Konstan-

tinopol, Alexandrie, Antiochie) zaujímají rozdílnou pozici, dochází ve 4. a 5. století ke svolání ekumenického koncilu. Většina rozhodnutí ve věcech víry je vynesena v době křesťanské antiky na provinciálních synodách. Rozhodnutí církevní synody, vynesené kdekoli, má platnost i jinde.

- *Počínající církevní zákonodárství.* Církevní zákony jsou nejprve právy na úrovni provincie. Tyto církevní zákony, podobně jako výroky ve věcech víry, však mohou být přijímány i v jiných regionech.

- *Hierarchická kontrola volby biskupů.* Buď provinciální synoda, nebo alespoň metropolita s několika jinými biskupy, schvaluje biskupskou volbu. Provinciálním synodám však přísluší i sesazování biskupů z důvodu hereze nebo těžkého provinění. K jejich kompetencím patří i zakládání nových biskupství ve městech uvnitř církevní provincie.

Nad církevními provinciemi byla již jen synoda s pravidelným zasedáním. To byl případ africké synody v Kartágu, která se scházela v pravidelném ročním období; kromě severní Afriky požívala obecně na celém latinském Západě větší autoritu, než jakou měla provinciální synoda v Galii nebo ve Španělsku. Severoafrická církev byla církví se silnou vnitřní soudržností, synodálně koncipovaná, vystupující suverénně a sebevědomě i vůči Římu.

Od 2. poloviny 4. století představují konečně svérázný typ *synody římské*. Jedním z jejich znaků je to, že na nich papež hrál podstatně dominantnější roli než jiní metropolitě. Římská synoda se tak prakticky stávala poradním orgánem papeže. Velkých synod se účastnili biskupové z celé římské církevní provincie, tzn. z celé střední a jižní Itálie: jejich počet dosahoval až ke stovce. V pozdější době se často účastnili nejen biskupové, nýbrž i presbyteri a diakoni římských kostelů. Na těchto římských synodách se neprojednávaly jen regionální problémy římské církevní provincie, nýbrž i otázky celocírkevní a také konkrétní právní případy z jiných církevních provincií. Kromě věroučných otázek to byly často problémy spojené se sesazováním biskupů. Římské synody tak tvořily po celou dobu prvního tisíciletí významný nástroj vlády papeže nad římskou církví. Na těchto synodách papežové obvykle připravovali řešení problémů všeobecných koncilů.

6. *Teorie „generálních západních synod“*

V této souvislosti zvláštní posouzení vyžaduje ještě tendence, která v posledních desetiletích doznala vlivu i u některých římskokatolických autorů (údajně tuto myšlenku prosazoval papež Pavel VI.!). Jedná se o pojetí, podle něhož je ekumenických v pravém slova smyslu jen sedm synod prvního

tisíceletí, uznaných i pravoslavnou církví. Pozdější sněmy, včetně Tridentu a obou vatikánských koncilů, jsou jen „generálními synodami“ západní církve a disponují pouze ekumenicitou nějakým způsobem porušenou. Na první pohled působí taková teze slibně: zdá se, že otevírá ekumenickou perspektivu jak směrem k pravoslavným církvím, tak k anglikánům a luteránům. Z historického hlediska je však tato idea diskutabilní, protože žije z idealizace koncilů doby prvního tisíciletí. Ty nejenže nebyly koncily nerozděleného křesťanstva, ale nenalezaly všeobecné přijetí. I jejich vnitřní ekumenicita je určitým způsobem narušena. Metody zacházení s menšinami byly často takové, že při střízlivém srovnání se I. Vatikánem jeví jako vzorové a plně ohledů. Řeč o svorném spolupůsobení pěti patriarchátů jako o charakteristickém znaku koncilů prvního tisíciletí se často zaměřuje více na teorii než na realitu. Většinou vystupoval jeden z hlavních stolců v roli poraženého a jeho představitel byl potom sesazen nebo exkomunikován. Tak tomu bylo v Efezu s Konstantinopolí a Antiochií, v Chalkedonu s Alexandrií, v Konstantinopoli II s Římem a v Konstantinopoli III s Antiochií. A jestliže jsou koncily druhého tisíciletí „papežskými“ synodami, koncily prvního tisíciletí jsou „říšskými císařskými koncily“ se všemi omezeními pravé ekumenicity, které z toho vyplývají.

Závěrečné poznámky

Z uvedených faktů a informací vyplývá, že pro současnou diskusi o „ekumenických“ koncilech jsou důležitá mimo jiné tato témata:

1. Vztah eklesiologie (eklesiologií) a církevních dějin: v této souvislosti je ekumenicky aktuální zejména eklesiologie communia (její praktikování v prvním tisíciletí i její dnešní aplikace);

2. Stálý problém vymezení „ekumeničnosti“ koncilů (používané katolické rozdělení se jeví jako praktické, ale bez dalšího zpřesňování povrchní);

3. Upřednostnění popisu procesu, který vedl k určitým sněmům a jejich rozhodnutím, před pouhým popisem výsledků (proces návrhů a proces přijímání určitých věroučných formulací);

4. Pozornost si zaslouží nejen „známé“ velké koncily, ale i „menší“ synody, které mohly mít ve své době nadregionální význam;

5. Badatele čeká zpracování koncilních „mikrodějin“: jak biskupové a další účastníci z jednotlivých regionů cestovali, jak trávili svůj volný čas, jak diskutovali v „kuloárech“ etc.;

6. Badatelskou pozornost si zaslouží kvůli svým problémům Pisa a Kostnice – u nich je ještě značná možnost, že dojde k zásadním změnám pohledu. Na svůj celkový výklad čeká II. Vatikánium – je otázka, zda třicet či čtyřicet

let nepředstavuje (v postmoderně) dostatečný odstup pro zpracování tak náročného tématu;

7. Vzhledem k tomu, že synody jsou dnešní skutečností církve (viz partikulární synoda české církve), zvláštní pozornost zaslouží zkoumání konání regionálních synod, především otázky podílu různých „stavů“ církve, v moderní době včetně tzv. laiků, na jejich rozhodnutí.

8. Stálou (a v současné ekumenické diskusi naléhavou) se jeví otázka závaznosti sněmů, eventuálně jejich reálné schopnosti řešit problémy. Historické studium by mělo přispět k tomu, aby se dnešní ekumenický dialog vyhnul oběma krajnostem, tj. přeceňování i podceňování významu církevních sněmů.